

РЕЦЕНЗІЯ

**кандидата юридичних наук, доцента,
завідувача кафедри державно-правових дисциплін
Корольової Вікторії Вікторівни
на дисертацію Дубового Андрія Сергійовича
на тему «Теоретико-правові аспекти справедливості та дієвості в
системі принципів юридичної відповідальності»,
представлену на здобуття ступеня доктора філософії галузі знань 08
«Право» зі спеціальності 081 «Право»**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Актуальність теми дослідження зумовлена потребою сучасного правового розвитку у переосмисленні ціннісних засад функціонування права як регулятора суспільних відносин і водночас як інструменту забезпечення справедливого балансу між інтересами особи, суспільства і держави. У цьому контексті право постає складним соціально-правовим феноменом, що відображає рівень правової зрілості суспільства та ефективність державних інституцій.

Вагоме місце у забезпеченні такого балансу посідає інститут юридичної відповідальності, який є ключовим механізмом реалізації охоронної функції права, гарантування правопорядку та утвердження принципу верховенства права. Водночас юридична відповідальність не зводиться виключно до застосування санкцій, а виступає своєрідним орієнтиром правової системи, що визначають її легітимність і соціальну ефективність.

В умовах трансформаційних процесів в Україні, зумовлених викликами воєнного стану, євроінтеграційними процесами, реформуванням публічного управління особливої значущості набуває поглиблений теоретико-правовий аналіз принципів юридичної відповідальності. Серед них визначальними є принципи справедливості та дієвості, які, з одного боку, забезпечують відповідність правового регулювання суспільним уявленням про належне і правомірне, а з іншого - відображають реальну здатність правових норм досягати поставлених цілей у процесі правозастосування.

Попри наявність значної кількості наукових праць, присвячених окремим аспектам інституту юридичної відповідальності, питання

комплексного осмислення справедливості та дієвості як системоутворюючих принципів залишаються недостатньо розробленими у вітчизняній правовій доктрині. Це зумовлює існування теоретичних прогалин, колізій у законодавстві та зниження ефективності правозастосовної практики.

Таким чином, актуальність теми визначається необхідністю формування цілісного теоретико-правового підходу до розуміння справедливості та дієвості в системі принципів юридичної відповідальності, що має важливе значення як для розвитку загальної теорії права, так і для вдосконалення правотворчої та правозастосовної діяльності в Україні.

Отже, тема дисертаційного дослідження Дубового А.С. є актуальною, науково обґрунтованою та відповідає сучасним потребам розвитку правової науки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідної теми кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» - «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення прав людини та дитини в умовах розбудови правової, демократичної, соціально орієнтованої держави з розвиненою системою інститутів громадянського суспільства» (номер державної реєстрації 0118U001384).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність. Наукові положення, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження є належним чином обґрунтованими та достовірними, що забезпечується чіткою логікою його побудови, внутрішньою узгодженістю структури та послідовною реалізацією визначених наукових завдань. Поставлені завдання спрямовані на поетапне комплексне теоретико-правове осмислення, систематизацію й наукове обґрунтування змісту, природи та взаємодії принципів справедливості й дієвості у системі принципів юридичної відповідальності, а також на визначення їх значення для формування ефективних механізмів правозастосування в Україні.

Обґрунтованість сформульованих положень досягається завдяки комплексному застосуванню загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Використаний методологічний інструментарій забезпечив комплексність, системність та об'єктивність дослідження теоретико-правових характеристик справедливості й дієвості у системі принципів юридичної відповідальності.

Зокрема, системний підхід дав змогу розглядати інститут юридичної відповідальності як цілісний соціально-правовий феномен. Діалектичний метод застосовано для виявлення суперечностей у праворозумінні, аналізу динаміки розвитку категорій справедливості й дієвості, а також дослідження генези концепцій юридичної відповідальності. Герменевтичний метод забезпечив інтерпретацію змісту відповідних принципів і уточнення семантики понять «справедливість» і «дієвість» у нормативних актах, судовій практиці та правовій доктрині. Аксиологічний метод дозволив узагальнити їх значення як базових орієнтирів правозастосування. Структурно-функціональний метод використано для визначення ролі принципів у забезпеченні легітимності юридичної відповідальності. Формально-логічний метод застосовувався для формулювання дефініцій, зіставлення наукових підходів і побудови внутрішньо узгоджених юридичних конструкцій. Порівняльно-правовий метод дав можливість зіставити національний і зарубіжний досвід, зокрема з урахуванням практики міжнародних судових інституцій. Історико-правовий метод сприяв дослідженню еволюції уявлень про юридичну відповідальність у правовій традиції. Емпіричний метод забезпечив аналіз актів конституційної та судової юрисдикції, а також узагальнення практики правозастосування в Україні.

Отже, отримані в дисертаційному дослідженні наукові результати є достатньо обґрунтованими, достовірними та такими, що мають теоретичне і практичне значення, а сформульовані висновки й рекомендації відповідають сучасним потребам розвитку правової системи держави.

Наукова новизна результатів дисертаційної роботи. На основі аналізу широкого кола джерел (271 найменування), дисертантом обґрунтовано положення та висновки, що характеризуються науковою новизною і визначають його авторський внесок у розроблення відповідної проблематики. Наукова новизна одержаних результатів полягає у формуванні цілісного теоретико-правового підходу до розуміння змісту, природи та взаємодії принципів справедливості й дієвості в системі принципів юридичної відповідальності.

Основними та найбільш вагомими положеннями наукової новизни є такі:

Уперше:

- концептуально обґрунтовано зміст, природу та систему зв'язків принципів справедливості й дієвості як ключових орієнтирів формування легітимного, пропорційного та результативного механізму юридичної відповідальності;

- розглянуто інститут юридичної відповідальності як цілісну систему взаємопов'язаних субінститутів, функціонування яких ґрунтується на фундаментальних принципах, що забезпечують стан правопорядку, відтворення нормативної моделі поведінки та превентивний вплив на фактори девіантної поведінки;

- доведено двокомпонентний (герменевтично-гносеологічний) характер формування принципів юридичної відповідальності, за якого їх зміст розкривається одночасно як результат інтерпретації права та як відображення соціально-морального осуду протиправної поведінки, що історично зумовило становлення принципів справедливості, еквівалентності та дієвості;

- запропоновано цілісну авторську модель співвідношення справедливості й дієвості в системі принципів юридичної відповідальності, яка пояснює їх взаємний вплив на процес застосування та реалізації юридичної відповідальності;

– здійснено комплексне узагальнення сучасних концепцій юридичної відповідальності з позиції їх впливу на формування змісту принципів справедливості та дієвості.

Удосконалено:

– теоретичне розуміння механізмів реалізації юридичної відповідальності крізь призму впливу системи принципів на процес її покладання; показано, що ефективність функціонування інституту юридичної відповідальності прямо залежить від збереження цілісності його змісту та відсутності надмірної деформації принципів;

– підхід до визначення та узгодження співвідношення справедливості й дієвості серед принципів юридичної відповідальності; уточнено їхній статус як правових принципів, закономірності нормативного закріплення та прояви у практиці правозастосування;

– розуміння об'єктивних критеріїв диференціації юридичної відповідальності з урахуванням тяжкості правопорушення, особи правопорушника та соціально-правових умов, що створює підґрунтя для вдосконалення принципів відповідальності; індивідуалізації та пропорційності

– положення про дієвість юридичної відповідальності як принцип, що потребує належної організації правозастосувальної діяльності, гарантування процесуальних прав учасників та забезпечення адекватності реагування правової системи на протиправні діяння;

– поняття, функції та типологію юридичної відповідальності, що дозволило обґрунтувати її синергетичну природу та визначити сутність як складного правового феномену;

– систематизацію сучасних концепцій юридичної відповідальності, що дало змогу виокремити тенденції трансформації теоретичних засад і виявити зміни в структурі значення ключових принципів.

Набули подальшого розвитку:

– доктринальні положення щодо структури інституту юридичної відповідальності, зокрема стосовно уточнення його внутрішньої організації, ролі субінститутів та механізмів їх взаємодії;

– розуміння герменевтичних і гносеологічних засад формування принципів юридичної відповідальності, що дозволило виокремити нові аспекти юридичного тлумачення та пізнавальної оцінки зазначених принципів;

– концепції еволюції принципів юридичної відповідальності, що дало змогу конкретизувати тенденції трансформації їх змісту в умовах сучасного реформування правової системи;

– положення щодо оптимізації механізмів забезпечення справедливості й дієвості в юридичній практиці, а також визначення їх ролі як гарантій належного функціонування інституту юридичної відповідальності.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів.

Результати, отримані в ході дисертаційного дослідження, мають істотне теоретичне та прикладне значення. Теоретична цінність роботи полягає у розвитку, уточненні та систематизації наукових уявлень про зміст, природу та взаємодію принципів справедливості й дієвості в системі принципів юридичної відповідальності.

Сформульовані в дисертації висновки та рекомендації можуть бути використані: – у правотворчій діяльності для вдосконалення законодавства шляхом урахування принципів справедливості й дієвості як універсальних орієнтирів нормотворчого процесу; – у правозастосовній практиці під час тлумачення та застосування норм права при вирішенні юридичних справ, що потребують забезпечення балансу між справедливістю, пропорційністю та дієвістю юридичної відповідальності, а також при обґрунтуванні законності, адекватності й ефективності застосованих правових заходів; – у науково-дослідній роботі як теоретичне підґрунтя для подальших досліджень інституту юридичної відповідальності, його принципів, еволюції, взаємодії та впливу на сучасні трансформації правової системи; – у правовиховній та просвітницькій

діяльності для формування правосвідомості, підвищення рівня правової культури та популяризації ідеї верховенства права, зокрема під час роз'яснення змісту принципів справедливості й дієвості; – в освітньому процесі під час викладання дисциплін «Теорія держави і права», «Історія вчень про державу і право», «Філософія права», «Юридична деонтологія», а також при розробленні методичних матеріалів і навчальних курсів з проблем юридичної відповідальності та її принципів.

Повнота викладу наукових результатів дисертації в опублікованих працях. Основні наукові положення та результати дисертаційного дослідження висвітлено у чотирнадцяти наукових працях, серед яких: 4 статті у наукових виданнях, включених до переліку фахових видань України категорії «Б», 1 стаття, індексована в наукометричній базі даних Scopus, та 8 публікацій за матеріалами міжнародних науково-практичних і наукових конференцій.

Оцінка змісту дисертації та її оформлення. Структура роботи обумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що поділяються на десять підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг роботи становить 222 сторінки, з яких 169 сторінок займає основний текст. Список використаних джерел налічує 271 найменування і викладений на 31 сторінці.

Дисертація оформлена відповідно до Вимог до оформлення дисертацій, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40.

Виклад матеріалу в дисертації вирізняється логічною послідовністю, чіткістю та коректністю наукових формулювань, а також доступністю для сприйняття.

Відсутність порушень академічної доброчесності. За результатами аналізу дисертаційної роботи та наукових публікацій автора порушень академічної доброчесності не виявлено.

Зауваження та дискусійні положення щодо дисертації. Незважаючи на загальну позитивну оцінку змісту рецензованого наукового дослідження, вважаємо за доцільне звернути увагу на окремі дискусійні положення, які потребують додаткового уточнення та аргументації під час публічного захисту дисертації.

1. У підрозділі 2.2. «Еволюція поглядів і бібліографія наукових досліджень системи принципів юридичної відповідальності» здобувач здійснив ґрунтовний аналіз еволюції наукових поглядів на формування системи принципів юридичної відповідальності, охопивши доктринальну спадщину від античних мислителів (Демокріта, Софокла, Платона, Аристотеля, Цицерона) через Середньовіччя і Новий час до представників Просвітництва (Г. Гроція, Т. Гоббса, Ч. Беккарія, І. Канта, Г. Гегеля). Така ретроспектива, безумовно, є методологічно виправданою та формує належне теоретичне підґрунтя дослідження.

Водночас простежується певна диспропорція між обсягом історико-філософського аналізу та висвітленням сучасних здобутків вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції, особливо напрацювань останнього десятиліття. У цьому контексті доцільним видається більш розгорнуте врахування наукових підходів, сформованих після 2014 року в умовах конституційних трансформацій та триваючої збройної агресії проти України.

Зокрема, потребує уточнення, які саме новітні положення української правничої науки вплинули на формування авторської концепції співвідношення справедливості та дієвості у системі принципів юридичної відповідальності, а також яким чином відповідний доктринальний контекст відображено у запропонованій автором моделі.

2. У підрозділі 3.3 «Сутність та особливості здійснення та практичної реалізації принципів справедливості та дієвості» здобувач пропонує оцінювати реалізацію принципу дієвості юридичної відповідальності через систему кількісних і якісних показників, зокрема рівень рецидивної злочинності, відсоток фактичного виконання судових рішень, навантаження

на суддів, частку скасованих або змінених судових рішень, рівень соціальної адаптації осіб, які відбули покарання, ступінь довіри громадян до судових інституцій тощо. Запропонований інструментарій є концептуально перспективним. Водночас у роботі бракує належного методологічного обґрунтування підходів до вимірювання зазначених індикаторів, зокрема щодо визначення джерел даних та критеріїв оцінювання їхніх значень.

У цьому зв'язку здобувачу доцільно під час публічного захисту конкретизувати запропоновану методологію оцінювання дієвості юридичної відповідальності та розкрити її співвідношення із сучасними міжнародними підходами до вимірювання якості правосуддя, зокрема методиками Європейської комісії з ефективності правосуддя (CEPEJ).

3. У підрозділі 3.1 «Механізми реалізації юридичної відповідальності крізь призму закономірності впливу системи принципів на процес її покладання» здобувач звертається до проблематики юридичної відповідальності за воєнні злочини та злочини проти основ національної безпеки, посилаючись, зокрема, на статистичні дані Офісу Генерального прокурора, відповідно до яких станом на кінець II кварталу 2025 року зареєстровано понад 175 000 кримінальних проваджень щодо злочинів агресії та воєнних злочинів. Порушена проблематика є винятково актуальною, однак у тексті дисертації вона висвітлена переважно фрагментарно. Зокрема, поза належним теоретико-правовим аналізом залишилися особливості реалізації принципів справедливості та дієвості в умовах тимчасово окупованих територій.

У цьому зв'язку здобувачу доцільно під час публічного захисту конкретизувати, яким чином запропонована ним концептуальна модель співвідношення принципів справедливості та дієвості може бути застосована до правової оцінки воєнних злочинів, а також окреслити її співвідношення з міжнародними стандартами притягнення до відповідальності за такі злочини.

Висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Дубового А.С. та не знижують її наукової й практичної значущості.

Загальна оцінка кваліфікаційної наукової праці. Дисертація Дубового Андрія Сергійовича на тему «Теоретико-правові аспекти справедливості та дієвості в системі принципів юридичної відповідальності» подана на здобуття ступеня доктора філософії з галузі 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право» є самостійною, цілісною та завершеною науковою працею, містить в собі наукові висновки і рекомендації, що мають вагоме теоретичне та практичне значення для правової науки, правотворчості і правозастосування, і відповідає вимогам МОН України.

Рецензоване дисертаційне дослідження, його результати та оформлення відповідають спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, Вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40, а її автор - Дубовой Андрій Сергійович за результатами публічного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Вікторія КОРОЛЬОВА

Директор департаменту кадрів Вищого навчального закладу

«Університет економіки та права «Крок»

Тетяна Миколаївна